

УДК 81'22:165.6/.8:165

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/07>**Мельничук О. Д.**

Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія»

Зубілевич М. І.

Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія»

Фінчук Г. В.

Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія»

РОЛЬ МОВИ В ПІЗНАННІ СВІТУ: СЕМАНТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено семантико-філософському аналізу зв'язків, що існують у дихотомії мова-мислення за допомогою семантичних та філософських чинників. Семантико-філософська проблема пізнання розкривається через логічний (поняттєвий) та мовний опис елементів логічно-словесного конструкту свідомості, що є елементом картини світу. Окреслена важлива роль мови в пізнанні. Встановлено, що і з погляду філософії, і з погляду семантики за допомогою мови відбувається перехід від сприйняття і уявлень до понять, є можливим процес оперування поняттями. Семантичний підхід розкрито через ідею семантичного трикутника, філософський – через аналіз мови в межах аналітичної філософії.

У мові людина фіксує свої думки, почуття і завдяки цьому має можливість їх аналізувати як зовнішній ідеальний об'єкт. Мова і свідомість єдині. Думки є перекладеними на мову – універсальний засіб серед знакових систем, який виконує роль загального інтерпретатора. У цій єдності визначальною є свідомість, мислення як відтворення дійсності утворює форми і диктує закони свого мовного буття. Через свідомість і практику структура мови пов'язана, хоча і в модифікованому вигляді, зі структурою буття. Але єдність – це не тотожність: свідомість відтворює дійсність, а мова позначає її і висловлює в думці. Мова і свідомість утворюють суперечливу єдність. Мова впливає на свідомість: її історично сформовані норми, особливі у кожного народу, що в одному і тому ж об'єкті виокремлюють різні ознаки. Мислення нерозривно пов'язане з мовою. Поняття завжди виражаються в словах або в словосполученнях.

Тому важливим є питання про відношення мислення і мови, поняття і слова. Слово – один з видів знаків, природна людська мова – одна з видів знакових систем. З огляду на принцип додатковості і з урахуванням ролі мови в пізнанні можна говорити про принцип лінгвістичної додатковості. Суть останнього полягає у тому, що в процесі пізнання навколишньої дійсності знання не тільки виникає і формується, існує і передається за допомогою мови, а й у певному сенсі і в певних межах переломлюється через призму мови. Саме у зв'язку з активною роллю мови в пізнанні на знанні про навколишній світ залишається певний мовний слід, особливе вербальне нашарування.

Ключові слова: мова, філософія, семантика, мислення, пізнання, поняття, свідомість, логіка, філософія.

Постановка проблеми. У філософії ХХ століття одним з кінцевих елементів, що дозволяють розглядати свідомість в єдності суб'єктивних та об'єктивних моментів пізнання і, відповідно, дозволяють подолати суб'єкт-об'єктну модель пізнання, є мова, яка одночасно є предметом вивчення у лінгвістиці. З іншого боку, проблемами семантики цікавиться філософія. Концептуалізм Дж. Локка став вагомим історико-філософським підґрунтям у визначенні ролі мови у теоретико-пізнавальних процесах [6, с. 301]. Саме цей ком-

понент вчення має важливе значення у сучасних дослідженнях аналітичної філософії та філософської лінгвістики.

Епоха сучасної філософії розпочалася тоді, коли відбувся «лінгвістичний поворот як спроба розвинути непсихологічний емпіризм через перефразування філософських проблем як проблем логіки» [18, с. 257] завдяки Г. Фреге, Б. Расселу, ранньому Л. Вітгенштейну, Віденському колу. Сучасна філософія здебільшого стосується гносеології, намагаючись зрозуміти, що уможливує

знання [10; 12; 15; 17; 18; 19]. Нова філософія, так само як і семантика, стосується значення (meaning) та змісту (content) і хоче зрозуміти, що робить можливим мислення і мову, та як філософська проблема природи людського знання може стосуватися мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософія лінгвістичного аналізу втілена у вченнях Д. Мура, Л. Вітгенштейна, Г. Райла, П. Стросона, Д. Остіна, М. Дамміта. Ця течія відмовляється від жорстких логічних вимог, вважаючи, що об'єктом аналізу має виступати природна мова. Традиційні філософські проблеми, на їхню думку, можуть бути подані у вигляді дилем, які вирішуються через лінгвістичний аналіз та уточнення значення слів. Незважаючи на суперечливість поглядів представників філософії лінгвістичного аналізу, цю теорію розуміємо як розробку систематичної теорії значень мовних виразів, яка є одночасно теорією розуміння. Загалом ця течія справила значний вплив на сучасну логіку та лінгвістику. Зміни відбулися не тільки у філософії, а й у психології, лексикографії, лінгвістиці, мистецтві, штучному інтелекті, теорії літератури, і майже всюди, де значення і зміст є іменами гри, існує консенсус про те, чим є поняття. Якщо розглядати позиції сучасних теоретиків, які мають найменше спільного (М. Хайдегер, Л. Вітгенштейн, Н. Хомський, Ж. Піаже, Ф. Сосюр, Д. Дьюї, Д. Девідсон, Р. Рорті, У. Куайн), то можна відзначити, що усі вони погодяться, що поняття є сутностями, а саме епістемними сутностями. З проблемою пізнання за допомогою мови пов'язана тема свідомості, оскільки когнітивна функція мови стосується мовної здатності вираження думок. Нині існують різноманітні напрями філософії, що розкривають проблему взаємодії свідомості і мови, мови і пізнання: емерджентизм (Ч.Д. Брод), нейтральний монізм (Б. Рассел), логічний біхевіоризм (Л. Вітгенштейн, Г. Райл), теорія тотожності (Дж. Дж. Смарт, Д. Армстронг), функціоналізм (Г. Патнем, Д. Деннет), аномальний монізм (Д. Девідсон), нове містеріанство (К. МакГін), когнітивний плюралізм (С. Горст), інтеракціонізм (Д. Чалмерс).

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити семантико-філософську проблему пізнання через логічний (поняттєвий) та мовний опис елементів логічно-словесного конструкту свідомості, що є елементом картини світу. Мета передбачає вирішення таких **завдань**: проаналізувати мову як семіозис; обґрунтувати важливість мови в утворенні понять; описати роль мови в теоретичній пізнавальній моделі світу.

Виклад основного матеріалу. Мову розглядають як неодмінну умову людського мислення. Одним з перших, хто звернув на це увагу, був Вільгельм фон Гумбольдт, який увів поняття «внутрішньої мовної форми». «Внутрішня мовна форма» – це структура мови, яка визначає спосіб сприйняття окремих речей і світу загалом: найменший мовний елемент не може виникнути без єдиного принципу форми, що пронизує всі частини мови [1; 8].

Ідея про зв'язок структур мови і мислення була реалізована представниками різних напрямів сучасної філософії, які зауважують, що можливості пізнання світу багато в чому залежать від мови [8, с. 27]. Отже, для визначення меж пізнання потрібно зосередити увагу на аналізі пізнавальних можливостей мови.

Мова є невіддільною частиною пізнання, процедур добування знання і операцій з наявними знаннями, але при цьому вона є і повинна бути виразником духовної енергії та людської свідомості, сили розуму і душі, простором для філософування.

Під час наближення аналізу мови до філософії суттєвою характеристикою в аналізі мови стає характеристика зв'язку мови і позамовної реальності, мови і діяльності людини (також соціальної діяльності) [15]. Мову розуміють у ширшому, ніж в логічному позитивізмі та лінгвістичному аналізі, сенсі: і як спосіб вираження і кодифікації об'єкта, і як природну мову, і як мову логіки, і як теоретичну мову науки.

З одного боку, мова виступає як провідник між онтологією і гносеологією, а з іншого боку – як семіозис, тобто можлива смислова перспектива, яка отримує своє втілення в контексті того чи іншого індивідуального осягнення світу. Мова як семіозис «забезпечує спадкоємність сенсу і тільки потім реалізує себе в мовних практиках, що оживляють мовні семантичні коди» [13]. Ключовою ланкою між функціональним аспектом мови і традицією є творче людське начало, що є творцем різних інтерпретацій, що мають символічний і одночасно мовний характер.

«Дійсно, мова існує спочатку у своєму вільному, першопочатковому бутті, у своїй простій матеріальній формі... У певному сенсі цей шар мови є єдиним і абсолютним. Але він одразу породжує дві інші форми мови, які його колоподібно оточують: вище цього шару розміщується коментар, який оперує попередніми знаками, але в новому використанні, а нижче – текст, примат якого, прихований під видимими для всіх

значеннями, передбачається коментарем. Звідси наявність трьох рівнів мови, починаючи з неповторного буття мови» [10, с. 47].

Підкреслюючи творчий статус суб'єкта в пізнавальному процесі, сучасна філософія відмовилася не тільки від онтологізму сучасної думки, але і від установок на об'єктивну істину, яку приносять у жертву соціально-історичним, прагматичним та психологічним інтересам суб'єкта. Природу пізнавальної діяльності можна розглядати в контексті практиологічного, семантичного та аналітичного підходів. Семантичний підхід до пізнання реалізується нині в межах феноменології та герменевтики, які тлумачать пізнання як породження смислу, що дозволяє людині розширити горизонти розуміння і зовнішньої дійсності [3, с. 527].

Сучасний семантичний підхід виникає з ідеї «семіотичного трикутника», яка полягає у тому, що мова є засобом вираження думок, що інтенційно пов'язані з елементами світу. Ця думка була вперше висловлена Аристотелем [8, с. 27] та знайшла свій розвиток у праці С.К. Огдена та І.А. Річардса [16, с. 11]. На думку Ч. Пірса, таке відношення є безповоротно тріадним. Він визначає знак як «щось, що стоїть перед чимось для чогось у певному відношенні чи здатності», а семіозис як «дію, чи вплив, що передбачає функціонування трьох предметів, таких як знак, його об'єкт та інтерпретатор. Цей трирелятивний вплив ніяк не може бути вирішений у дії між парами» [13, с. 58].

Г. Фреге розрізняє зміст ('sense' (Sinn)) та значення ('reference' (Bedeutung)). Зміст охоплюють, коли знак є зрозумілим і цей зміст визначає своє значення. Завдання, яке ставив перед собою Г. Фреге, через розрізнення змісту та значення є визначним, – так можливо встановити метод для визначення зв'язків між об'єктивним світом та його репрезентацією в знаках [9, с. 839].

Зміст знака відрізняється від уявлення, що викликане знаком у слухача, тим, що він «може бути загальним надбанням багатьох і, отже, не є частиною або модусом душі окремої людини; бо ніхто, мабуть, не стане заперечувати, що людство має загальну скарбницю думок, яку воно передає від покоління до покоління» [14, с. 35]. Уявлення є суб'єктивним, значення імені об'єктивне, зміст, який лежить між ними, є інтерсуб'єктивною категорією, доступною принаймні тим, хто розмовляє однією мовою (в ідеалі він повинен бути доступний всім).

Зв'язок знака з денотатом називають позначенням, або іменуванням. Знак позначає денотат.

Смислове значення знака, або просто сенс знака, називають також сигніфікатом, або десигнатом знака. Зв'язок знака і сигніфіката є виразом. У сигніфікаті виражається сенс знака. Знак позначає явище (денотат) і відтворює суть, має сигніфікат [16, с. 187]. Таким чином, смисловим значенням (змістом, десигнатом, сигніфікатом) слова природної мови, або імені, є поняття.

Слова природної людської мови є категорією мовних знаків – символів. Ці знаки не мають ні подібності, ні фізичного зв'язку з уявними (тими, що заміщуються) предметами. Слова, або знаки – символи природної людської мови, що є назвами предметів, у філософії і логіці називаються також іменами.

Символ є образом (схемою чи зображенням) чуттєвого досвіду, символ не вичерпує ідеї, яку несе в собі цей досвід, він передбачає, що розум відступить від простого позначення зображеного об'єкта чи схеми і підніметься до ідеї або факту загального досвіду [7, с. 25]. Символ об'єднує різні особисті досвіди в один спільний життєвий набуток – спосіб життя, що розкриває й пояснює ідеї або факти, що творять безпосереднє знання.

Однак залежність мислення від мови не є абсолютною: мислення є детермінованим своїми зв'язками з дійсністю, мова може тільки частково модифікувати форму і стиль мислення. Мова впливає на свідомість, мислення, тому спрямовує його рух згідно з мовними формами, які наповнені мінливими індивідуально неповторними, емоційно забарвленими думками.

Слово (ім'я) і поняття нерозривно пов'язані. Немає загального імені без поняття. Якщо слово позбавлене сенсу (поняття) – воно не слово. Але немає і поняття без слова. Поняття не може існувати без матеріальної оболонки. Таким чином, слово і поняття в певному сенсі є одним і тим самим. Слово охоплює поняття. Поняття має своєю матеріальною оболонкою слово – у цьому полягає принципова відмінність. Слово (ім'я) є матеріальним. Сенс слова, тобто власне поняття, не може бути матеріальним. Якщо виходити з того, що поняття існує, то його потрібно визнавати ідеальним. Помилково вважати, що поняття позначає щось. Позначає тільки слово, але не поняття [12, с. 233]. Сприйняття є образом окремого об'єкта, поняття – образом загального, універсального [17, с. 14].

Загальне не має самостійного буття, воно «занурене» в окреме, приховане в ньому. Тому пізнати загальне значить «витягти» його, «вивільнити» його з окремого, «очистити» його від

окремого, уявити його в «чистому» вигляді, в такому, в якому воно може існувати тільки в свідомості, але не в реальному об'єктивному світі. Саме це «очищення» загального від окремого мають на увазі, коли говорять про відволікання, абстрагування. Але всі ці слова: «витягти» загальне з окремого, «очистити» від окремого, дозволяють зрозуміти важливу сторону процесу пізнання загального, однак не дають уявлення про те, чим загалом він є. Чисте загальне може існувати тільки в поняттях, тільки як зміст понять. Тому пізнання загального є процесом виникнення понять [5, с. 17]. Концептуалізм – проміжна позиція у вирішенні питання про форми існування загального між реалізмом та номіналізмом. У середньовічній філософії таку позицію обстоював П. Абеляр, який заснував власне вчення, співзвучне певним складникам філософії Аристотеля, яке отримало назву концептуалізм. Універсалії не мають самостійного існування (реальності), реально існують окремі речі, однак вони набувають деякої реальності в сфері розуму як поняття. Вони є наслідком розумового абстрагування певних властивостей чи якостей речей.

У філософії Нового часу позицію концептуалізму уособлював Дж. Локк. Він розглядав усі форми узагальнень як наслідок дії розуму людини, як певні ідеї [6, с. 300]. Відповідно до поглядів Дж. Локка загальні ідеї утворюються шляхом виокремлення і відсторонення тих простих ідей (ознак об'єкта), які є спільними і загальними для всієї сукупності ідей певної групи. Відсторонені таким чином ідеї потім поєднуються (додаються) в ціле і утворюють загальну ідею, яка водночас набуває певного мовного визначення [2, с. 168–169, 212].

Особливої ваги Дж. Локк надавав умовам формування відповідної структури досвіду, яка складається з двох базових та рівнозначних складників: зовнішнього досвіду та внутрішнього досвіду або рефлексії, заснованій на дії «внутрішнього відчуття». Реальність загальних ідей (загального) рівнозначна реальності мислення людини, яке формується досвідним шляхом, це є шлях концептуалізму в емпіризмі нової філософії. Метод концептуального аналізу популярний в аналітичній метафізиці. Його застосування сприяє розглядові тих понять, які системно (схематично) описують наш досвід, хоча й безпосередньо в ньому не дані.

Незважаючи на те, що картина світу в свідомості як логічно-словесний конструкт є неподільною, цей конструкт можна умовно уявити у вигляді двох самостійних утворень – логічної (концептуальної) і мовної (словесної) моделей дійсності. Такий підхід дає можливість виявити справжню роль засобів мови в утворенні картини світу як гносеологічної моделі дійсності, а також реальне співвідношення думки і мови у формуванні цієї моделі. Уявлення гносеологічної картини світу у вигляді двох самостійних моделей є абстракцією, її самостійність має відносний характер [15]. Доповнюваність мовної інформації слід розуміти не тільки в вищевказаному сенсі, а саме у тому, що головний зміст знання складається з концептуального відтворення дійсності, а знання, отримане за допомогою тільки мовних компонентів, доповнює цей зміст, не змінюючи його характеру і направленості.

Якими б іншими засобами не виражалися думки, вони є перекладеними на мову – універсальний засіб серед знакових систем, який виконує роль загального інтерпретатора. Це особливе становище мови серед усіх комунікативних систем зумовлене її зв'язком з мисленням, що утворює зміст усіх повідомлень, переданих за допомогою будь-якої знакової системи.

Висновки і пропозиції. Семантико-філософський аналіз проблеми пізнання засвідчує існування сутності мови у її двоєдиній функції: слугувати засобом спілкування і знаряддям мислення. Мова – це діяльність, процес спілкування, обмін думками, почуттями, побажаннями, що здійснюється за допомогою мови, тобто певної системи засобів спілкування. Мова – це система змістовних, значущих форм: кожне слово світиться променями смислів. За допомогою мови думки, емоції окремих людей перетворюються з їх особистого надбання на суспільне, на духовне багатство всього суспільства. Зберігаючи в собі духовні цінності суспільства, будучи матеріальною формою конденсації і зберігання ідеальних моментів людської свідомості, мова виконує роль механізму соціального спадку та є інструментом емпіричного та раціонального пізнання. Дослідження процесів пізнання та їх зв'язку з мовою є перспективним з погляду когнітивного напряму філософського та лінгвістичного аналізу.

Список літератури:

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. и предисловие Г. В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1984. 400 с.
2. Локк Дж. Сочинения в 3 т. Т.1 / под. ред. И. С. Нарского. Москва : Мысль, 1985. 632 с.
3. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. 896 с.
4. Рассел Б. Исследование значения и истины / пер. с англ. Е. Е. Ледникова, А. Л. Никифорова. Москва : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. 400 с.
5. Семенов Ю. И. Введение в науку философии: Кн. 2. Вечные проблемы философии. От проблемы источника и природы знания и познания до проблемы императивов человеческого поведения. Москва : Книжный дом, 2013. 224 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди / редкол. В.І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Янарас Х. Нерозривна філософія. Нариси вступу до філософії / перекл. з новогрецької А. Черкадлі, Н. Клименко. Київ : Основи, 2000. 308 с.
8. Concise Encyclopedia of Philosophy / ed. by A. Barber, R. J. Stainton : Oxford : Elsevier, 2010. 859 p.
9. Concise Encyclopedia of Pragmatics / J. L. Mey. Elseiver, ltd, 2009. 1183 p.
10. Foucault M. The order of things: an archaeology of human sciences. London and New York : Routledge, 2002. 422 с.
11. Frege G. On Concept and Object. *Philosophical Writings of Gottlob Frege* / trans. by M. Black and P. Geach. Oxford : Basil Blackwell, 1952. 111 p.
12. Hegel G. Encyclopedia of the philosophical sciences in basic outline. Part I. Science of logic/transl. and ed. by K. Brinkmann, D.O. Dahlstrom. Cambridge : Cambridge University Press, 408 p.
13. Hookway C. Peirce London: Routledge & Kegan Paul, 1985. P. 58.
14. Mendelsohn L. R. The Philosophy of Gottlob Frege. New York : Cambridge University Press, 2005. 249 p.
15. Miller A. Philosophy of language. London. New York: Routledge, 2007. 393 p.
16. Ogden C.K. & Richards I.A. The meaning of meaning. A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism. London : Routledge &Kegan Paul, 1946. 387 p.
17. Popper K. The logic of scientific discovery. London. New York : Routledge, 2002. 545 p.
18. Rorty, R. Philosophy and the mirror of nature. USA : Princeton University Press, 1980. 401 с.
19. Wittgenstein, L. Philosophical Investigations / trans. by G. E. M. Anscombe. Oxford : Basil Blackwell, 1953. 129 p.

Melnychuk O. D., Zubilevych M. I., Finchuk H. V. THE ROLE OF LANGUAGE IN WORLD KNOWLEDGE: A SEMANTIC AND PHILOSOPHICAL APPROACH

The article deals with the semantic and philosophical analysis of the connections that exist in the dichotomy of language and thinking by means of semantic and semiotic factors. The important role of language in cognition is outlined. The semantic and philosophical problem of knowledge is revealed through the logical (conceptual) and linguistic description of the elements of the logical and verbal construct of consciousness, which is an element of the picture of the world. It is established that both from the point of view of philosophy and from the point of view of semantics by means of language there is a transition from perception and ideas to concepts, and a process of operation of concepts is possible. The semantic approach is revealed through the idea of the semantic triangle, philosophical one through the analysis of language within the framework of analytical philosophy.

Thoughts are translated into language – a versatile tool among sign systems that acts as a general interpreter. In the language, a person captures his or her thoughts, feelings, and thus has the ability to analyze them as an external ideal object. Language and consciousness are united. In this unity consciousness is the defining element, thinking as a reproduction of reality, forms and dictates the laws of their linguistic existence. Through consciousness and practice, the structure of language is linked, connected in a modified form to the structure of being. But unity is not an identity: consciousness reproduces reality, and language denotes it and expresses it in thought. Language and consciousness form a contradictory unity. Language influences consciousness: its historically formed norms, peculiar to each nation, which in the same object distinguish different features. Thinking is inextricably linked to language. The concepts are always expressed in words or phrases. Therefore, the question of the relation between thinking and language, concepts and words is important. The word is one of the types of signs, natural human language is one of the types of sign systems. Based on the principle of additionality and taking into account the role of language in cognition, one can speak of the principle of linguistic additionality.

Key words: language, philosophy, semantics, thinking, cognition, concepts, consciousness, logic, philosophy.